

ність суспільного контролю над їх дотриманням; 5) наявність і вагома роль неформальних поведінкових норм модернізаційної спрямованості та поширеність відповідних їм перспективних соціально-економічних практик; 6) визнання населенням легітимності наявної моделі соціальної стратифікації та відповідність масових соціально-економічних практик населення нормам права [9].

Висновки. Таким чином, аналіз суспільно-політичної та економічної ситуації в Україні засвідчує негативний факт наявності корупції та її вплив на всі сфери життєдіяльності держави і суспільства. Найбільш негативним наслідком існування корупції в Україні є великі масштаби тіньової економіки. Корупція залишається найголовнішою проблемою Української держави. І хоча законодавчо закладено підґрунтя і влада демонструє активізацію боротьби з корупцією, проблема ще далека від вирішення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство: причины, следствия, реформы / С. Роуз-Аккерман ; пер. с англ. О.А. Алякринского. – М. : Логос, 2003. – 343 с.

2. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : [монографія] / М.І. Мельник. – К. : Атіка, 2001. – 304 с.
3. Хмара О. Нові інструменти протидії корупції в арсеналі громадськості – від боротьби з корупціонерами до запобігання корупції / О. Хмара // Громадянське суспільство. – 2010. – № 2(13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=603277232&mode=thread&order=0&thold=0>.
4. Гельвеций К.А. Сочинения : в 2-х т. Т. 1 / К.А. Гельвеций. – М. : Мысль, 1973. – 647 с.
5. Гайдар Е.Т. Смуты и институты. Государство и эволюция / Е.Т. Гайдар. – СПб. : Норма, 2010. – 280 с.
6. Фрадинський О. Соціально-економічні аспекти корупції в Україні / О. Фрадинський // Світ фінансів. – 2005. – Вип. 2(3). – С. 165–176.
7. Гриценко А. Українське економічне диво, або Куди ведуть реформи / А. Гриценко // Дзеркало тижня. Україна. – 2016. – № 22.
8. Данилишин Б. Як вивести українську економіку з тіні / Б. Данилишин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nv.ua/ukr/opinion/danylyshyn.html>.
9. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків : [колективна науково-аналітична монографія] / За ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с.

УДК 330:0.05.332.4

Чудак В.В.
аспірант

*кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київського національного торговельно-економічного університету*

ІНСТИТУЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Дослідження і обґрунтування інституційних факторів реалізації конкурентної політики держави українською необхідно, оскільки саме інститути, ступінь їх гармонізації та співвідношення із домінуючою в економіці ієрархією неформальних правил, норм та інших інституцій формують те неповторне, унікальне середовище, де виявляють себе економічні закони. Саме через інститути діє будь-яка державна політика, в тому числі й конкурентна. Водночас інститути як фактори духовного, культурного, ідеологічного та політичного характеру формують зміст конкурентної політики і є тим навколишнім середовищем, яке активно впливає на характер конкурентних відносин в суспільстві.

Ключові слова: інституційне середовище, інститут, інституція, конкурентна політика держави, конкуренція.

Чудак В.В. ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СРЕДА РЕАЛИЗАЦИИ КОНКУРЕНТНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

Исследование и обоснование институциональных факторов реализации конкурентной политики государства необходимо, поскольку именно институты, степень их гармонизации и соотношение с доминирующей в экономике иерархией неформальных правил, норм формируют ту неповторимую, уникальную среду, где функционируют экономические законы. Именно через институты действует любая государственная политика, в том числе и конкурентная. Вместе с тем институты как факторы духовного, культурного, идеологического и политического характера формируют содержание конкурентной политики и являются той окружающей средой, которая активно влияет на характер конкурентных отношений в обществе.

Ключевые слова: институциональная среда, институт, учреждение, конкурентная политика государства, конкуренция.

Chudak V.V. THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT IMPLEMENTATION OF COMPETITION POLICY

Research and study institutional factors implementation of competition policy is extremely necessary, because it is the institutions, the degree of harmonization and correlation with the dominant economic hierarchy informal rules, norms and other institutions that form the unique, unique environment, where economic laws manifest themselves. It is through institutions operating any public policy, including and competitive. Meanwhile institutions as factors of spiritual, cultural, ideological and political form and content of competition policy are the environment that actively affects the nature of competitive relations in society.

Keywords: institutional environment, institute, institution, competition policy, competition.

Постановка проблеми. Нині основні фактори, які обмежують розвиток конкуренції, насамперед пов'язані з низькою якістю інститутів та інституційного середовища національної економіки. А його реформування є новим стратегічним завданням, що визначатиме конкурентну політику найближчих років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аналізу інституційного середовища реалізації конкурентної політики держави знайшли відображення у працях таких провідних учених-економістів, як, зокрема, З. Борисенко, А. Ігнатюк, О. Костусев, В. Лагутін, Г. Филіук.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний науковий доробок в проблемах реалізації конкурентної політики, питання аналізу інституційного середовища потребує постійного вдосконалення.

Мета статті полягає в аналізі сучасного стану інституційного середовища реалізації конкурентної держави та пошуку шляхів його удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того щоб дослідити сучасний стан інституційного середовища реалізації конкурентної політики держави, спочатку необхідно з'ясувати сутність поняття «інституційний механізм реалізації конкурентної політики держави». На жаль, натепер малодослідженими залишаються системні підходи до визначення вищезазначеного поняття. Тому авторська позиція стосовно змісту цього поняття полягає в тому, що під інституційним механізмом конкурентної політики держави пропонуємо розуміти сукупність взаємозв'язків між інтегрованими системами інституцій та інститутів, які сприяють реалізації конкурентної політики з метою державної підтримки ефективної конкуренції і створення рівних умов конкуренції для всіх суб'єктів ринкової економіки. Інституційний механізм реалізації конкурентної політики держави нерозривно пов'язаний із поняттям «інститут», який встановлює правила та обмеження в діяльності. Причому основне навантаження щодо формалізованих правил та обмежень покладається на державу. І лише після їх встановлення виникає механізм впровадження цих вимог в повсякденну діяльність. З одного боку, інституційний механізм конкурентної політики є органічною складовою системи державного управління, з іншого – охоплює взаємовідносини, що значно виходять за межі суто державно-управлінської діяльності. Інституційний механізм конкурентної політики держави як стабілізуюча структура виступає регламентарем порядку. Він створює організаційно-нормативні умови стабільної роботи всіх суб'єктів конкурентної політики, закріплює всі взаємовідносини і таким чином сприяє ефективній реалізації поставлених задач та цілей. Залежно від стратегічної мети та системи цілей конкурентної політики спрямовується дія інституційного механізму на модифікацію інститутів, що запобігають реалізації конкурентної політики, руйнування застарілих інститутів або збереження та закріплення наявних інститутів, трансформацію інститутів в напрямі вдосконалення реалізації конкурентної політики. Таким чином, інституційний механізм конкурентної політики, виступаючи структуроутворюючим фактором, створює умови для реалізації конкурентної та взагалі економічної політики держави. Суб'єктами інституційного механізму конкурентної політики держави слід визнати інститути, що розробляють та здійснюють її реалізацію (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, НБУ, АМК України, а також профільний регуляторний орган ринку, саморегульовані організації), що орієнтовані на визнання встановлених (формально / неформально) обмежень, які визначають масштаби і напрями, форми, засоби та методи здійснення таких взаємодій, форму організації частини такої асоціації, яка забезпечує включеність окремого індивіда чи групи індивідів в систему нормативних відносин.

Що стосується об'єкта інституційного механізму, то ним можуть виступати товарні ринки, а також поведінка суб'єктів господарювання на них, особливі

вимоги, в результаті трансформації яких (в результаті реалізації конкурентної політики держави) формується сукупність специфічних правил та норм як інструментів їх ефективних взаємодій. Відповідно, мають бути створені передумови для виконання таких вимог. І ними виступають вигоди від використання інструментів (в процесі взаємодій), доступ до яких чітко обмежений колом визначених заздалегідь суб'єктів.

Інституційний механізм конкурентної політики держави виконує такі функції: забезпечення реалізації базових інститутів; реалізація взаємозв'язків, що забезпечують регулювання економічних взаємодій суб'єктів в рамках цих інститутів шляхом встановлення необхідних правил, норм та їх дотримання; регламентування, встановлення та забезпечення порядку в конкурентних відносинах, що сприяє соціокультурній інтеграції та диференціації, розвитку конкуренції; підтримка діючого організаційно-економічного механізму; усунення суперечностей між суб'єктами конкурентних відносин під час вступу до інституційних структур та раціоналізація їх поведінки.

Інституційно регулювати економічну конкуренцію повинні як ринок, так і держава, яка має надавати вітчизняним суб'єктам підприємництва підтримку в конкурентній боротьбі з іноземними виробниками та зовнішньому і внутрішньому ринках. В цьому контексті слід звернути особливу увагу на визначення меж ефективного конкурентного тиску та його оптимізацію з метою досягнення інституційних цілей. Йдеться про забезпечення конкурентної транспарентності внутрішнього ринку. Нині активізація інституційних процесів в національній економіці веде до суттєвих змін у сфері формування інституційного середовища в напрямі зростання тиску на вітчизняних товаровиробників на товарних ринках. Послідовне дотримання принципу конкурентної симетрії має стати обов'язковою умовою під час вибору інструментів та механізмів реалізації конкурентної політики держави на основі визнаних інституційних норм і принципів [1].

Сучасний стан інституційного середовища реалізації конкурентної політики економіки України характеризується незбалансованістю, невизначеністю та високим рівнем неочікуваних змін. Типовою для української економіки є суперечність між функціонуючими формальними інститутами та переважаючими неформальними нормами. Ринкові суб'єкти мають власний менталітет, ціннісну орієнтацію, а також уявлення про економічні процеси і допустимі правила конкурентної боротьби. Оскільки, як і кожна країна, Україна має свої унікальні особливості, що визначаються її економічним рівнем, виробничою та технологічною структурою, якістю інститутів, тобто перебуває на певній стадії економічного розвитку порівняно, зокрема, з іншими, більш передовими або менш розвиненими, країнами, то не можна винайти універсальної формули реалізації конкурентної політики, що однаковою мірою може бути застосована до всіх країн. Так само можна вважати, що кожна стадія розвитку тієї чи іншої країни зумовлює свій, притаманний лише цій країні, стан інституційного середовища у реалізації нею конкурентної політики. Ідея врахування стадії розвитку, на якій перебуває країна у реалізації власної загальної економічної політики та конкурентної в тому числі, неодноразово висувалася багатьма науковцями. Поштовхом для виникнення цієї ідеї слугувала теорія стадій зростання, розроблена У. Ростоу,

який вважав, що перехід від однієї стадії до іншої є об'єктивним явищем, в основу якого покладено започаткування технологій та мобілізація заощаджень. Незважаючи на, здавалося б, очевидність таких висновків, вони не були враховані під час вироблення рецептів реформування. Дж. Стігліц, наприклад, серед основних факторів занепаду виділяв неефективність ринкових інститутів, які намагалися імплантувати за зразком високорозвинених країн, недооцінку ролі уряду, низьку якість управління [4]. Отже, цілком обґрунтованою є позиція щодо необхідності врахування стадії розвитку, на якій перебуває країна, під час вибудовування її економічної та в тому числі конкурентної політики та вибору відповідних інструментів, оскільки раціональна стратегія функціонально пов'язана з економічними, інституційними та соціокультурними параметрами, що сформувалися в державі. Аналіз стану інституційного середовища реалізації конкурентної політики держави, на наш погляд, доцільно проводити, враховуючи два аспекти: перший – проектування формальних інститутів, необхідних для реалізації конкурентної політики, має відбуватись з урахуванням наявних неформальних інститутів, що несуть на собі відбиток національної специфіки; другий – збалансування формальних та неформальних інститутів має здійснюватись через цінності та на основі принципу доповнюваності, тобто розвитку цінностей, не притаманних інерційному історичному руху країни.

Інституційне середовище, яке визначає умови конкуренції на вітчизняних ринках товарів і послуг, а також забезпечує реалізацію основних напрямів конкурентної політики держави, представлене набором законодавчих актів, які визначають правила взаємодії суб'єктів ринку і механізмів, що забезпечують дотримання встановлених правил. Практичний ефект регулювання прямо залежить від досконалості нормативно-законодавчої бази, що має бути здатною забезпечити наявність вичерпних і чітких «правил гри» недискримінаційного характеру з метою стимулювання високої ефективності та необхідності стабільності не тільки відповідних товарних ринків, але й у масштабі всієї економіки [2].

На думку фахівців Інституту економіки промисловості НАН України, регулювати діяльність великого бізнесу повинні як ринок, так і держава, яка має надавати йому підтримку в конкурентній боротьбі з іноземними виробниками на зовнішньому і внутрішньому ринках. На особливу увагу заслуговує питання оптимізації та визначення меж ефективного конкурентного тиску, які доцільні для досягнення інституційних цілей. Під час формування національного конкурентного середовища актуальною стає проблема забезпечення конкурентної транспарентності економік різних країн. Активізація інтеграційних процесів веде до суттєвих змін у сфері формування загального інституційного середовища у напрямі зростання тиску на вітчизняних виробників як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Послідовне дотримання принципу конкурентної симетрії має стати обов'язковою умовою під час вибору механізмів та інструментів державного захисту і підтримання суб'єктів господарювання на основі визнаних інституційних норм і принципів [1].

На рівень та інтенсивність конкуренції на вітчизняних ринках товарів та послуг здійснюють істотний вплив фактори інституційного середовища, які не завжди чітко задекларовані, але фактично наявні: адміністративно-бюрократичні заборони, особисті зв'язки між підприємцями і владою, адміністра-

тивні бар'єри, що нав'язуються органами державної влади, тощо. Найбільш небезпечним є поєднання антиконкурентних дій із політичною та адміністративною централізацією. На жаль, антиконкурентна поведінка багатьох вітчизняних підприємств прямо або опосередковано пов'язана із діяльністю владних структур, що обумовлює існування інституційного монополізму. В рамках економічної теорії інституційна монополія розглядається як особливий вид монополії, метою функціонування якої є максимізація корисності шляхом вилучення невиробничого доходу за рахунок використання і перерозподілу суспільних ресурсів. Суб'єктами інституційного монополізму є законодавчі, виконавчі та судові органи державної влади, органи місцевого самоврядування, державні установи з реєстрації, сертифікації, ліцензування тощо [5]. Конкуренція на ринку пояснюється в інституціональній теорії не через вільний вибір ресурсів незалежними суб'єктами, а через ієрархію домінування різних економічних інтересів, цілей та завдань діяльності.

Українських економіст Б. Кваснюк, звертаючи увагу на інституційні фактори обмеження конкуренції, наголошував на тому, що успадкований Україною від попередньої системи монополізм набуває нових форм і масштабів, які суперечать інтересам досягнення високої кінцевої ефективності. Утворився новий вид нерівності – у сфері доступу до державних ресурсів, інформації, політичної влади. І це, на думку вченого, сприяло виникненню нових монополій [2].

Ознакою ефективності інституційного середовища конкурентної політики є результати оцінки структурних передумов конкуренції в економіці України. Результати наукових досліджень показали, що сучасний стан характеризується впливом різноспрямованих чинників на умови розвитку конкурентного середовища в економіці України. З одного боку, політична стабілізація на демократичних засадах та консолідація українського суспільства на основі євроінтеграційних прагнень, послідовний курс на розвиток сучасної ринкової економіки, дерегуляцію та деолігархізацію господарського життя сприяли створенню передумов для розвитку конкурентних відносин на національних товарних ринках. З іншого боку, негативно позначилася зброяна агресія проти України, наслідками якої, зокрема, стали втрата ряду економічно важливих українських територій на сході та півдні держави, знецінення національної валюти, скорочення споживчого попиту. Крім того, на розвиткові товарних ринків негативно позначилася загальносвітова тенденція до уповільнення темпів економічного зростання, пов'язана з невіршеністю проблеми усунення економічних диспропорцій, що спричинили світову фінансово-економічну кризу 2008–2009 років. На початку 2015 року на ринках з конкурентною структурою реалізовувалося 42,7% загального обсягу продукції в Україні, на ринках з ознаками колективного домінування або олігопольних ринках (на яких частка трьох найбільших суб'єктів господарювання перевищувала 50%) – 16,7%. На ринки з ознаками одноосібного домінування (на яких частка найбільшого суб'єкта господарювання становила понад 35%) припадало 30,8% загального обсягу реалізації продукції, 9,8% загального обсягу товарів, робіт і послуг реалізовувалося на монополізованих ринках (на яких частка найбільшого суб'єкта господарювання становила понад 90%). Порівняно з 2014 роком на 2% скоротилася частка ринків зі структурними ознаками монополізації, зокрема, внаслідок скорочення обсягів реалізації на окремих

регіональних ринках добування піску, гравію, глини і каоліну. Натомість на 5,4% зросла частка ринків з ознаками індивідуального домінування, що обумовлено насамперед зменшенням частки конкурентних та олігопольних ринків, пов'язаних із добуванням кам'яного та бурого вугілля, будівництвом будівель; у сфері операцій з нерухомим майном; оренди, прокату, лізингу. На 1,3% збільшилася частка продукції, що реалізовувалася на ринках з ознаками колективного домінування. Частка ринків, на яких структурні обмеження конкуренції відсутні, скоротилася, порівняно з попереднім роком, на 4,8%, що обумовлено перш за все зниженням частки ринків із конкурентною структурою у добувній промисловості (удвічі порівняно з 2014 роком), будівництві будівель (на 14,07%), оптовій торгівлі (на 6,35%), виробництві кіно- та відеофільмів, телевізійних програм (на 45,93%). Аналіз тенденцій зміни структурних передумов конкуренції з 2001 року свідчить про те, що з початку розгортання світової економічної кризи 2008 року має місце тенденція до скорочення рівня конкуренції в економіці України. При цьому якщо протягом 2010–2011 років скорочення частки конкурентних ринків відбувалося за рахунок розширення олігопольних ринків, на яких конкуренція за певних умов можлива, то з 2012 року відбувається поступове зростання часток ринків з ознаками індивідуального домінування чи монополізованих ринків, на яких конкуренція практично виключається.

Структурні передумови конкуренції у різних галузях національної економіки демонструють суттєві відмінності. Традиційно висококонкурентними є ринки сільськогосподарства, металургійної продукції, операцій з нерухомим майном. Досить сприятливими все ще залишаються структурні передумови конкуренції у сфері торгівлі (частка ринків з конкурентною структурою у 66,5% утримчує частку монополізованих ринків). Водночас 2014 рік відзначився суттєвим скороченням (на 5,8%) конкурентного сектору у цій сфері, переважно в оптовій торгівлі. Найбільш несприятливою для конкуренції була структура товарних ринків паливно-енергетичного комплексу, в якому частка продукції, реалізована на конкурентних ринках, поступалася навіть сектору транспорту та зв'язку, де зосереджені основні ринки природних монополій. В агропромисловому комплексі відбулося незначне зростання обсягів реалізації продукції на конкурентних та олігопольних ринках, насамперед на ринках продукції лісового господарства, сільськогосподарської продукції та готових продуктів харчування. Водночас відбулося збільшення сукупного рівня концентрації виробництва в АПК: частка 200 найбільших підприємств (0,43% загальної кількості підприємств галузі) в обсязі реалізованої продукції зросла з 47,6% до 48,2%. Водночас спостерігалось послаблення позицій лідерів на ринках агропромислової продукції, що знайшло відображення у скороченні часток в обсязі реалізованої продукції десяти, двадцяти та п'ятдесяти найбільших підприємств. У промисловості загалом відбулося погіршення структурних передумов конкуренції. Найбільш помітне зменшення часток продукції, що реалізовувалася на ринках з конкурентною та олі-

гопольною структурою, спостерігалось у видобуванні кам'яного та бурого вугілля, виробництві суден, човнів, залізничних локомотивів, повітряних і космічних літальних апаратів. Показники сукупного рівня концентрації виробництва у промисловості України на початку 2015 року досягли найвищих значень за період з 2000 року. Так, 28,2% загального обсягу продукції було реалізовано десятима найбільшими промисловими підприємствами країни (у 2009 році їхня частка становила 17,7%). Частка в загальному обсязі реалізації 200 найбільших підприємств (0,47% загальної кількості підприємств промисловості) становила 72,8% (у 2000 році цей показник дорівнював 59,6%). Погіршення структурних передумов конкуренції на початку 2015 року мало місце у сфері будівництва. Порівняно з попереднім роком зросла частка монополізованих ринків. Збільшилися також частки в загальному обсязі реалізації продукції ринків з домінуванням одного суб'єкта господарювання та олігопольних ринків. Насамперед зросли частки регіональних ринків, структура яких має ознаки монополізації, колективного та індивідуального домінування, зокрема ринків робіт, пов'язаних з будівництвом водних та промислових споруд, житлових та нежитлових будівель, споруд електропостачання та телекомунікацій, робіт і послуг, пов'язаних з організацією будівництва будівель.

Висновки. Такі результати аналізу підтверджують проблему нерівності умов конкуренції. За даними Антимонопольного комітету України близько 30% опитаних суб'єктів господарювання стикалися у своїй діяльності з неправомірною поведінкою, що призводить до створення нерівних умов у конкуренції, 15% – з боку органів місцевої виконавчої влади, приблизно стільки ж – з боку інших суб'єктів господарювання, близько 22% – з боку центральних органів виконавчої влади, близько 20 відсотків вважають, що нерівні умови конкуренції створюються діями законодавців, близько 16 відсотків пов'язують виникнення нерівних умов конкуренції з діями судових органів.

Найбільш поширеними формами прояву нерівних умов конкуренції у 2015 році були отримання окремими учасниками ринку державної допомоги у вигляді субсидій або грантів, вибіркове пільгове оподаткування, нерівні умови розподілу державних замовлень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Промислова політика України: концептуальні орієнтири на середньострокову перспективу / [О. Амоша, В. Вишневецький, Л. Збарська] // Економіка України. – 2009. – № 12. – С. 4–14.
2. Конкурентоспроможність національної економіки / за ред. Б. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2005. – 582 с.
3. Самсонов Р. Институциональный монополизм: сущность и особенности регулирования / Р. Самсонов // Вопросы экономики. – 2007. – № 2. – С. 140–143.
4. Stiglitz J.E. More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus / J.E. Stiglitz // WIDER Annual Lecture 2. – Helsinki.
5. Филюк Г. Конкуренция и монополия в эпоху глобализации: [монография] / Г. Филюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 404 с.